

੧.	ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ	
੨.	ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ	੯
੩.	ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਸੇਵਾ	੨੮
੪.	ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਚੇਤਨਾ	੪੪
੫.	ਗੁਰਬਾਣੀ : ਸਦੀਵਤਾ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀਨਤਾ	੫੭
੬.	ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ — ਪ੍ਰਮੁਖ ਪਛਾਣ-ਚਿਹਨ	੭੧
੭.	ਸੇਖ ਫਰੀਦ — ਰਚਨਾ-ਸੰਸਾਰ	੮੪
੮.	ਊਦਾਸੀ ਸੰਤ — ਟੀਕਾ ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦੇਣ	੧੦੩
੯.	ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ	੧੧੩
੧੦.		੧੩੨

ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ

ਆਪਣਾ ਅਧਿਐਨ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਨਾ
ਉੱਚਿਤ ਪੁਤੀਤ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਅਧਿਐਨ-ਕਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ
ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ।

ਸਬਦ ਗੁਰੂ, ਸਬਦ-ਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯਾਇਵਾਚੀ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਨੇਕ ਦਿੱਸ਼ਟੀਆਂ ਤੋਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਸਲਨ ਵਿਆਕਰਣ-ਸਾਸਤਰ, ਭਾਸ਼ਾ-ਸਾਸਤਰ, ਕਾਵਿ-ਸਾਸਤਰ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮ-ਸਾਸਤਰ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਣ-ਸਾਸਤਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ੧੪ ਮਹੋਸ਼ਵਰ ਸੂਤਰ ਹੈ^੧। ਇਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਬਦ ਨਾਦ-ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਸਤਰੀ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਬੁੱਝਣ ਵਲ ਰੁਚਿਤ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੈਖਰੀ, ਮਧਮ, ਪਸੰਘੀ ਅਤੇ ਪਰਾ-ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਲਈ। ਕਾਵਿ-ਸਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਰਜੂਹ ਸਬਦ-ਸ਼ਰਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਡਿੱਧਾ, ਲੱਖਣਾ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨਾ ਸ਼ਕਤੀਆਂ

1. ਪਾਣਿਨੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਵ ਦੇ ਤਾਂਡਵ ਨਾਚ ਵਿਚੋਂ ੧੪ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ। ਇਹੋ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਅਨੁਸਾਰਿਕ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਣ-ਅਨਨਾਸਕ ਧੁਨੀਆਂ ਅਖਵਾਈਆਂ। ਇਹੋ ੧੪ ਧੁਨੀਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਅਕਾਰਕ ਦੀ ਰੰਗ ਹਨ।

The Ashtadhyayi of Panini, Trans- late Srisa Chander
Vasu,, Introduction page 1-2, vol I.

— Moti Lal Banarsi Das, Delhi.

ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਦਿਲ, ਦਿਮਾਗ, ਜਿਗਰ, ਮੇਹਦਾ ਆਦਿ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ
ਨਿਰੰਤਰ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿਚ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਨਿੱਕੀ ਨੰਨੀ ਵਸਤੂ ਆਪਣੇ ਸਿਸਟਮ ਨਾਲ
ਜੁੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਚੰਦ, ਸੂਰਜ, ਧਰਤੀ, ਅਸਮਾਨ,
ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ, ਦਰਿਆ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਕ ਗਤੀ ਨਾਲ ਬੱਛੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ
ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹੋ ਗਤੀ ਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਤਾਕਤ ਹੈ
ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਕੋਈ ਕਰੋੜਾਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਖਰਚ ਕੇ
ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਖਲਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਜੋ ਜੰਮਿਆ ਹੈ, ਉਹ
ਵਡਾ ਹੋਵੇਗਾ ਹੀ, ਜੁਆਨੀ ਚੜ੍ਹੇਗਾ ਹੀ, ਉਮਰਾ ਢਲੇਗੀ ਹੀ, ਨਾਸ ਹੋਵੇਗਾ ਹੀ ।
ਕਲਾਮ ਫਰੀਦ ਇਸ ਸੰਕਲਪ, ਨਾਲ ਭਰਿਆ-ਪੂਰਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਪੀਡੀ ਪਕੜ
ਕਰਕੇ ਹੀ ਫਰੀਦ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਪਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਸੁਰ ਵੀ ਕਦੀ ਕਦਾਈ ਉਚਾ ਹੁੰਦਾ
ਹੈ । ਮਨ ਸਮਝਾਉਣੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਜਾਹਿਰ ਹੈ, ਸਾਧਕ, ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਸਹੁ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਸੰਗਲੀ-ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਪਰੁਚੇ
ਹੋਏ ਹਨ । ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਇਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਣੀ
ਗੁਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਤਿੰਨ ਜੋ ਇਕ ਹਨ । ਇਹ ਇਕ ਜੋ ਤਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ
ਭਾਸਦਾ ਹੈ । ਦਰਸ਼ਲ, ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦਾ
ਹੈ । ਰੱਖ, ਹੈ, ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਗਤੀ, ਇਕ ਸਕਤੀ ਬਣ ਕੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ।
ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਾ ਭੁੱਲੋ । ਇਹੋ ਫਰੀਦ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਰਮ-ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ ।

ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ : ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦੇਣ

ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੇ ਮਹੱਤਵ ਜੋਗ ਸੀਰ ਪਾਇਆ
ਹੈ । ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ
ਉਥੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਈ । ਉਦਾਸੀ
ਸਾਧੂ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ—ਸੰਦੇਸ਼ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਮੰਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ
ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਦੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਤਕ
ਪੁੰਚਾਉਂਦੇ ਰਹੇ । ਗੁਰੂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਮਾਨੇ ਤੋਂ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦੀ
ਲਗਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਤਾ ਸਾਫ ਹੈ; ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਚਿੰਨ, ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ,
ਸੰਗਿਤ ਭਾਵਨਾ, ਕਾਵਿ ਜੁਗਤਾਂ ਤੇ ਲੋਕ ਸੈਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਮਿਸ਼੍ਣ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ
ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਵਿਧੀ ਜਾਇਲ ਹੈ । ਜਾਇਲ ਪਿੰਡੇ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਤਕ
ਪੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੀ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ,
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ (Concepts) ਦੀ
ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਵਿਸਮਾਦ, ਭੈਅ (ਆਸਾ ਦੀ
ਵਾਰ) ਹੁਕਮ, ਪੰਚ, ਅਸੰਖ, ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ
ਅਨੁਆਈਆਂ ਦੀ ਇਹ ਮਨੋਤ ਬੜੀ ਸਾਰਬਕ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਤ ਦਾ ਮੂਲ
ਬੁਨਿਆਦੀ ਨੁਕਤਾ ਜਪੁਜੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਜਪੁਜੀ
ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਨੂੰ । ਜਪੁਜੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸੁਖਮਨੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ
ਵਿਆਸ ਸੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਸੰਪੰਨ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਸੁਖਮਨੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਨੁਕਤਿਆਂ
ਦੀ ਹੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ । ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ
ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਅਜੇਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਪੰਚਮ
ਗੁਰੂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ ।

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਸਨ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਮਾਨੇ
ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ—ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ।
ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਪੀ ਸੀ ਜਿਸ ਸਦਕਾ
ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੌਰੇ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ
ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਵਿਸਤਾਰਦੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਸੁਖੈਨ ਸੰਚਾਰ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸੁਰੂਆਤ
ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਭਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਰਕੇ
ਵਿਆਖਿਆਤ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਰਸਾਲ, ਸਰਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ।
ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਮੁਖ ਸੰਬੰਧਾਂ ਜੋਗ ਕਿ ਗੁਰੂ, ਗੁਰਮੁਖ ਮਨਮੁਖ,
ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਆਪਣੀਆਂ ਪਉਤੀਆਂ ਵਿਚ
ਕੀਤੀ। ਤੇ, ਇਹਨਾਂ ਪਉਤੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਰਾ ਦੇ
ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਂਕਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਮੁਖ ਸੰਬੰਧਾਂ
ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਣ ਕਰਮ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ
ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੇਕ
ਮੁਖ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਮਕਾਲੀਨ, ਸਾਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ
ਬੜੇ ਬੇਦਾਕ ਬੇਲ ਮਿਲੇ ਹਨ ਤੇ ਕਮਾਲ ਇਹ ਹੈ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਣੀ ਗੁਰਬਾਣੀ
ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਸਰਲ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ,
ਪ੍ਰਯਾਏ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ
ਤੁਕਾਰਥ। ਇਕ ਬੰਨੇ ਪੈਰਾਣਿਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ
ਬੰਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪਾਰਿਭਾਸਕ ਵਿਆਖਿਆ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਈ ਹੈ। ਖਸ ਕਰਕੇ
ਸੰਬੰਧ ਮੁਖ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਸਾਇਦ, ਇਸੇ
ਕਾਰਣ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਕਹਿਕੇ
ਸਨਮਾਨਿਆ। ਇਤਨਾ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰੂ
ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਕੀਤਾ।
ਇਸ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਆਖਿਆ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੇ
ਕੋਸ਼ਮਈ ਅਰਥ ਤੇ ਪਾਰਿਭਾਸਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਵਿਆਖਿਆ—ਕਾਵਿ ਰੂਪ
ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ
ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਕਾਵਿ—ਰੂਪ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ
ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅਧਿਐਨ—ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪਰਮਾਰਥ—ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼

ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਗੁਰੂ—ਬੰਸੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਮਿਹਰਬਾਨ ਜੀ
ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਮ ਮਨੋਹਰ ਦਾਸ ਸੀ। ਪਰ ਲਿਖਿਤ—ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਪ ਸੋਢੀ
ਮਿਹਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਆਪ ਲੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਥੀ
ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਕਾਵਿ ਗੋਸ਼ਟ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਸਾਹਿਤ—ਰੂਪ
ਦੀ ਸੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਰਥ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ
ਬੁਨਿਆਦ ਦਾ ਸਿਹਾ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਰਥ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਪਰਮ ਅਰਥ
ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਾਰੰਥੀ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ। ਪਰਮਾਰਥ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ
ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੇਂਦਰਤ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਤੁਰ ਦੇ ਏਕਾਰਥ ਵਲ ਰੁਚਿਤ
ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਿਣੀ ਪੈਰਾਣਿਕ ਸੰਬਾਦ ਤੇ ਵੇਦਾਂਤੀ ਪਦਾਰਥੀ ਨੂੰ
ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ। ਇਹ ਸਿੱਧਾ ਸਪਾਇ ਅਰਥ ਸੰਚਾਰ ਵਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
ਪਰਮਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ, ਸੰਕੇਤਾਂ, ਰੂਪਕਾਂ ਉਪਮਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਖੋਲ
ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਨਣ ਜੋਗ ਤੱਥ
ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ, ਭਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜਿਥੇ ਵਿਆਸ ਸੌਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਉਥੇ
ਪਰਮਾਰਥ—ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸੂਤਿਕ ਸੌਲੀ ਨੂੰ। ਸਰਲ ਸੁਖੈਨ ਸੰਚਾਰ ਜਿਸਦਾ ਖਾਸਾ ਹੈ।
ਸਿੱਧਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਰਣਨ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਪਛਾਣ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਜਨੋਤਰੀ ਸੌਲੀ ਇਸ
ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਰਥ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਸੋਢੀ ਹਰਿ ਜੀ ਤੇ ਸੋਚੀ
ਰਤਰੁਜ ਦੇ ਨਾਮ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ
ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਵੇਰਵਾ ਨਾ ਜੋੜ ਕੇ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੀ ਸੌਲੀ ਦਾ ਹੀ
ਅਨੁਸਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ—ਪੜਾਓ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਚੰਥਾ ਸਥਾਨ ਹੈ।
ਇਥੇ ਇਤਨਾ ਸੰਕੇਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਉਚਿਤ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਦਾਸੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ
ਬਾਅਦ ਨਿਰਮਲਾ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪੋ ਆਪਣੇ
ਜੋਗਦਾਨ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ
ਨਾ ਛੇੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤਕ ਸੀਮਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮੁਨਾਸਿਬ
ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ : ਸਾਧੂ ਆਨੰਦਘਨ ਤੇ
ਸੁਆਮੀ ਸਦਾ ਨੰਦ। ਸੁਆਮੀ ਸਦਾ ਨੰਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ
ਨਿਵੇਕਲੀ ਛਾਪ ਨਹੀਂ ਲਾਈ ਸਗੋਂ ਸਾਧੂ ਆਨੰਦਘਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ
ਗੁਣ ਲੱਭਣਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ—ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ
ਅਪਵਾਦ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇਥੇ ਇਹ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਵੀ ਸੰਗਤ ਹੈ ਉਦਾਸੀ ਪਰੰਪਰਾ

ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀਚੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਦੇਰ ਚਿਰ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਮਿਸਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਸਾਧੂ ਆਨੰਦਘਣ ਨੇ ਬੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਇਸ ਮੌਖਿਕ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪੁਆਇਆ। ਸਾਧੂ ਆਨੰਦਘਣ ਦੇ ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੰਨ 1795 ਈ. ਹੈ, ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ-ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਚਤੁਰੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਪਖੋਂ ਇਸ ਦਾ ਸਰਬ ਪ੍ਰਥਮ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ, ਉਦਾਸੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸਰਬੋਤਮ ਟੀਕਾਕਾਰ ਸਾਧੂ ਆਨੰਦਘਣ ਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਆਨੰਦਘਣ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਮੁਨਾਸਿਬ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਟੀਕਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਟੀਕਾ' ਸ਼ਬਦ ਦੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਟੀਕਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ। ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿੱਤੀਕਾਰ ਨੂੰ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਟੀਕਾ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਮੁਲਕ ਅਰਥ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਤੱਥ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵਾਕ ਸਾਧਨ।¹ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਪਦ ਜਾਂ ਵਾਕ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਟੀਕਾ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਨ ਰਹੇ, ਸਹਿਜ ਵਿਆਖਿਆ, ਸੰਬੋਧਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ (ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ) ਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਆਦਿ ਟੀਕੇ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਜਾਂ ਵੰਨਗੀ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਹਨ। ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀ ਸਰਬ ਪ੍ਰਥਮ ਸਾਖ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਪਾਸੇ, ਨਾ ਉਲੜ ਕੇ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਸਾਧੂ ਆਨੰਦਘਣ ਦੀ ਟੀਕਾ ਸੈਲੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਧੂ ਆਨੰਦਘਣ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਛੇ ਟੀਕੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਜਪੁਜੀ (1795 ਈ.)

ਆਰਤੀ (1796 ਈ.)

ਉਅੰਕਾਰ (1797 ਈ.)

ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟੀ (1800 ਈ.)

ਅਨੰਦੂ (1802 ਈ.)

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ (1797 ਤੋਂ 1800 ਈ.)

1. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕੇ ਅਨੰਦਘਣ', ਭੁਮਿਕਾ ਪੰਨਾ ।

ਅਨੰਦਘਣ ਇਕ ਸੁਝੁਧ ਵਿਦਵਾਨ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਕਾਰਜ-ਵਿਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਦੇਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਰੀਤੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਖੁਦ ਵੀ ਸ਼ਾਸਤ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਟੀਕਾ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਟੀਕਾ ਵਿਧੀ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਦੇਂਦਾ ਹੈ :

"ਅਰਥ ਕਾ ਨੇਮ ਤੋਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਇਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਕਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੇ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਤਾ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਕਰਣ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਪੂਰਬ-(ਪਰ) ਪਦੇ ਕੇ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈ ਤਿਨ ਕੀ ਪਦੇ ਕੇ ਅਰਥੇ ਸਾਥ ਸੰਗਤਿ ਕਰਣੀ। ਆਦਿ ਵਿਖੈ ਕਿਆ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਅੰਤ ਵਿਖੈ ਕਿਆ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਮੱਧ ਵਿਖੈ ਕਿਆ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਆਸਰੇ ਕੇ ਲੇਕਰ ਚਲਾ ਹੈ, ਮੂਲਾਕਾਰ ਕੈ ਆਸਰੇ ਕੇ ਪਛਾਣਣਾ ਅਰ ਆਦਿ ਅੰਤ ਸੋ ਮਿਲੀ ਹੁਤੀ ਬਾਤਿ ਕਹਿਣੀ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਪ੍ਰਕਰਣ' ਹੈ। ਮੂਲਾਕਾਰ ਕੇ ਆਸਰੇ ਕੇ ਪਛਾਣਣਾ ਨਹੀਂ, ਆਦਿ ਅੰਤ ਕੀ ਕਛੁ ਖ਼ਬਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਐਸਾ ਪ੍ਰਥਮ ਜੋ ਕਛੁ ਕਹੇਗਾ, ਇਸ ਕਾ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ਬਦ ਬਾਦ ਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ।"

(ਜਪੁਜੀ, ਸਲੋਕ)

ਅਨੰਦਘਣ ਨੇ ਕੇਵਲ ਟੀਕਾ-ਵਿਧੀ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਿਧੀ ਉਪਰ ਪੂਰਾ ਵੀ ਉਤਿਹਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ-ਕਾਰਜ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਅਰਥ, ਅਰਥ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਲ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਕਰਣ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪਕ ਉਸਾਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਮੂਲ ਆਸੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਤਕ ਪੰਜ਼ਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਸਤੂ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਦੀ ਸਹੀ ਪਕੜ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੈ :

ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਤੇਰੈ ਨਾਇ ਵਾਸਾ।

ਜਾ ਤੇ ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਜਿਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੈ ਮੇਰਾ ਵਾਸਾ
ਹੋਵੈ ਸੋਈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਮੋ ਕੋ ਚਾਹੀਏ।

ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਨ੍ਹੂ-ਜੁਗਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਇਥੇ ਇਹ ਸੰਕਾ-ਸਮਾਧਾਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਵੰਨਗੀ ਪੇਸ਼ ਹੈ :

ਨਨ੍ਹੂ—ਵਾਸਨਾ ਤੋਂ ਇਸਥਾਨ ਮੈਂ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰ ਨਾਮ ਤੇ ਜਪਣੇ ਮੋ ਆਵਤਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਵਿਖੈ ਵਾਸ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਜੋ ਨਾਮ ਕੋ ਹੀ ਉਤਮ ਮਾਨਾ

ਬਾ ਤੇ ਐਸੇ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਥਾ—ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਮੋ ਕੌ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ, ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸਾ ਹੋਵੇ। ਐਸਾ ਅਸੰਗਤ ਪਦ ਕਿਉਂ ਦੀਆਂ? ਤਿਸਕਾ ਉਤਰ?—ਤੂੰ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਅਸੰਗਤ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਅਸੰਗਤ ਨਹੀਂ। ਏਹੋਂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਅਖਰ ਤੇ ਹੋਵਹਿ ਅਲਪ ਤੇ ਅਲਪ ਅਰ ਅਰਥ ਤਿਨ ਕਾ ਹੋਵੇ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ, ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੇ ਤੌਨੇ ਅਸੰਗਤ ਕਹਾ ਹੈ ਦੇਖ ਤੇ ਇਕ ਅਖਰੋਂ ਕਾ ਕੇਤਾ ਬੜਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸਕਦਾ ਤਹਾਂ ਸਾਸਤ੍ਰਕਾਰ ਲਖਣਾ ਦਵਾਰਾ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹੈਂ। ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਭੀ ਈਹਾ ਲਖਣਾ ਧਰੀ ਹੈ।

ਇਥੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾ 'ਲਖਣਾ ਸ਼ਕਤੀ' ਦੇ ਗੁਣ ਲਡਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਕੇ ਵਿਚਾਰ ਧਿਆਨ ਆਪੀਨ ਪੰਕਤੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ: "ਤੇਰੇ ਸੰਤੇ ਤਿੰਨ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਮੋ ਆਵਸ਼ਕ ਹੀ ਨਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਸੰਤ-ਸੰਗ ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਮਾਂਗਾ ਗਇਆ। ਅਰ ਅਉਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਮਾਂਗੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਮਾਂਗਾ ਗਇਆ।

ਇਥੇ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੂਲਾਕਾਰ ਦੇ ਆਸੇ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮੂਲ ਆਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਉਜਾਗਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਰਥ ਵਿਆਖਿਆ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਜੇਹੀ ਵਿਧੀ ਉਸ ਦੀ ਮਨਯੋਗ ਵਿਧੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਸਤਰ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਅਜੇਹੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਛਲਕਾਰੇ ਅਨੰਦਘਨ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਟੀਕਾਕਾਰ ਵੇਦ, ਸਾਸਤਰ, ਪੁਰਾਣ ਦਾ ਸੁਗਿਆਤਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੂਪਿ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਬਾਂ ਪਰ ਬਾਂ ਨਾਲ ਦੇਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਸਿਖਿਆ ਪੱਧਰੀ ਦਾ ਹੀ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਬਾਣੀ ਤੇ ਪਰੰਪਰਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੀ ਇਕਰੂਪਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੀ ਇਕਰੂਪਤਾ ਇਤਨੀ ਸਹਿਜ ਹੈ ਜੋ ਢੂਜੇ ਨਜ਼ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਫਲਸਰੂਪ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਣੀ ਟੀਕਾ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਨਿਖਾਰ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਸਰਲ ਸੁਖੈਨ ਸੰਚਾਰ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ

ਵੀ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਵਸਤੂ-ਸਾਮਗੀ ਸੂਧ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਣ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਜੋਗ ਬਣ ਨਿਬੜੀ ਹੈ।

ਟੀਕਾਕਾਰ ਜਿਥੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਸਤਾਦ ਹੈ ਉਥੇ ਅਰਥ-ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਵੀ ਛਾਪ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਟੀਕਾ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਉਹ ਜੁਗਤਾਂ ਜੇਹਾ ਕਿ ਉਪਕਰਣ, ਮੂਲਾਕਾਰ ਦਾ ਆਸੈ ਆਦਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਬੜੀ ਬਰੀਕਵੀਨੀ ਨਾਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਟੀਕਾਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਉਥਾਨਕਾ, ਯੂਕਿਤ, ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਜੁਗਤ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਵਿਹਾਰਕ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਨੰਦਘਨ ਪ੍ਰਚੰਡ ਪ੍ਰਤੀਭਾ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣੋ ਸੁਣਾਏ ਪਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਕੇ ਸੁਸਿਖਿਅਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਛਾਪ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਟੀਕਿਆ ਦਾ ਜੋ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਤੱਥ ਬੜਾ ਉਭਰਵਾਂ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧੂ ਆਨੰਦਘਨ ਸੁਸਿਖਿਅਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜਵਿਧੀ ਤੋਂ ਇਕ ਪਰਪੱਕ ਟੀਕਾ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਨੰਦਘਨ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੂਰਬ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਟੀਕਾ ਵਿਧੀਆਂ : ਜੇਹਾ ਕਿ ਸਹਿਜ-ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਯਾਇ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਸ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਉਦਾਸੀਨ ਹੀ ਰਹੇ ਹਨ ਪ੍ਰਤੀਭਾਵਾਲ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਲੇਖਨ-ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਦਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸਾਖ ਭਰੀ ਹੈ। ਮਿਲਟਰ ਮਰੇ ਨੇ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਚੋਇਆ ਕਿਹਾ ਸੀ :

Style means that personal idiosyncracy of expression by which we recognise a writer
ਅਥਵਾ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅੰਦਾਜ਼-ਏ-ਵਿਆਨ ਦੇ ਉਸ ਢੰਗ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਵਿਸੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਆਨੰਦਘਨ ਦੀ ਟੀਕਾਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁਖ ਪਛਾਣ ਉਸਦੀ ਮੰਗਲ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮੰਗਲ-ਵਿਧੀ ਆਪ ਤੋਂ ਪੂਰਬਲੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅਲਗ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗਲ ਵਿਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸ੍ਰੋਤ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਮੰਗਲ ਹੈ :

ੴ) ੧੭

ਅ) ੧ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

੬) ੧ੴ ਸਤਿਨਾਮ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ

੭) ੧ੴ ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ

੮) ੧ੴ ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੂ

ਆਨੰਦਘਨ ਦੀ ਮੰਗਲ-ਵਿਧੀ ਉਪਰੋਕਤ ਮੰਗਲ ਵਿਧੀ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਵਖਰੀ ਵੀ ਪਰ ਨਿਸਚੀ ਹੀ ਉਸਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਮੰਗਲ-ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਵਿਰਵੀ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਨਿਰਣੈ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਮੰਗਲ-ਰੂਪ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ :

ਜਪੁਜੀ

੧ੴ ਨਮੂ ਗਣੇਸਾਇ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਕੁਲਦੇਵਾਯ ਨਮ : ਮੰਗਲਾਚਰਣ

ਆਰਤੀ :

੧ੴ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਕੁਲ ਦੇਵਾਨਮ :

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ :

੧ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਪੁ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਅਥ
ਮੰਗਲਾਚਰਣੰ

ਅਨੰਦੁ ਸਾਹਿਬ :

੧ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ
ਮੰਗਲਾ ਚਰਣੰ

ਉਪਰ ਅੰਕਿਤ ਮੰਗਲ-ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਨੰਦਘਨ ਨੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗਲ ਵਿਧੀ ਅਪਨਾਈ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਵਿਧੀ ਸਨਾਤਨੀ ਹੈ ਤੇ ਢੂਜੀ ਪਰੰਪਰਕ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ੧ੴ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗਣੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਮੰਗਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ। ਕਾਰਜ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਣੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਮੰਗਲ ਆਚਾਰੀਆ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਗੁਰੂ ਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਨੰਦਘਨ ਉਦਾਸੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੂੰ ਹੀ

ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਵੀ ਹੈ। ਆਨੰਦਘਨ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀਰੰਦ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਜੀ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ, ਦੂਜਾ ਮੰਗਲ ਉਹ ਕੁਲ ਗੁਰੂ ਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਰੰਪਰਕ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਪੁ ਤੇ ਆਨੰਦਘਨ ਨਿਰਾ ਮੰਗਲ-ਸੰਕੇਤ ਹੀ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਮੰਗਲ-ਸੰਕੇਤ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਜਪੁਜੀ : ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਉਪਰ ਚਰਚਿਤ ਮੰਗਲ-ਸੰਕੇਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਵਿਤ੍ਰ, ਅਥ ਨਾਮ ਮਹਿਮਾ, ਤੇ ਕਵਿਤਾ-ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਮੰਗਲ-ਸੰਕੇਤ ਦੀ ਸਰਲ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹਨ।

ਆਰਤੀ : ਦੇ ਸਨਾਤਨੀ ਮੰਗਲ ਉਪਰੰਤ ਦੋਹਰਾ, ਦੂਜਾ ਵਾਰ ਦੋਹਰਾ, ਸੌਰਠਾ, ਕਵਿਤਾ ਇਹ ਚਾਰੇ ਵੀ ਆਰਤੀ-ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਸਰਲ ਵਿਆਖਿਆ ਵਲ ਰੂੰਚਿਤ ਹਨ।

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ : ਪਰੰਪਰਕ ਮੰਗਲ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਥ ਮੰਗਲਚਰਣੰ ਲਿਖਕੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਟੀਕਾਕਾਰ ਦੋਹਰਾ, ਸੌਰਠਾ, ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਗੋਸਟਿ ਦੇ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਗੇ।

ਆਨੰਦੁ : ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਾਲੀ ਵਿਧੀ ਅਪਨਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਤੇ ਇਥੇ ਵੀ ਸੌਰਠਾ, ਅਨੰਦ-ਸੰਬੋਧ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ 'ਅਨੰਦੁ ਅਰਥ ਕਵਿਤ੍ਰ' ਇਥੇ ਅਨੰਦੁ ਅਰਥ ਕਵਿਤ੍ਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਹੈ, ਇਸ ਕਵਿਤ੍ਰ ਰਾਹੀਂ ਆਨੰਦੁ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਣਨਯੋਗ ਤੱਥ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਆਨੰਦਘਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਮੰਗਲ-ਵਿਧੀ ਅਪਨਾਈ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਾਵਿ-ਵਿਆਖਿਆ ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਮੰਗਲ-ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੀ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਆਨੰਦਘਨ ਬੜੇ ਸੁਚੇਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਟੀਕਾਕਾਰ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੇਹਾ ਕਿ 'ਅਨੰਦੁ ਅਰਥ ਕਵਿਤ੍ਰ'।

ਕੁਲ ਮਿਲਾਕੇ, ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਆਨੰਦਘਨ ਸਨਾਤਨੀ ਮੰਗਲ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਦੋਹਰਾ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਕ ਆਪਣੀ ਵਿਧੀ

ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੀਸਰੀ ਵਿਧੀ ਮੰਗਲ-ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿਮਈ ਵਿਆਖਿਆ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਕਾਵਿ-ਛੇਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨੇ ਮੰਗਲ ਵਿਧੀਆਂ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਗੁਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਘੜ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਪੂਰਬ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੰਗਲ ਵਿਧੀ ਪੱਖੇ ਇਹ ਉਸਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।

ਆਨਦੰਘਨ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਿਵੇਕਲਾ ਪਛਾਣ-ਚਿਹਨ ਹੈ 'ਨੂੰ' ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ। 'ਨੂੰ' ਸੰਦੇਹਜਨਕ ਪਦ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਆਰਾਰੀਆਂ ਨੇ 'ਨੂੰ' ਪਦ ਦੇ ਅਰਥ ਇਕ ਤੌਰ 'ਵਧੀਕ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸੰਸਕਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਨ+ਨ=ਨਹੀਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ "ਸਹਸ ਪਦ ਨੈਨ ਨਨ ਨੈਨ ਹਹਿ ਤੇਹਿ ਕਉ" ਦੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ 'ਨਨ' ਸ਼ਬਦ ਸੰਦੇਹ ਯੂਕਰ ਹੈ—ਉਸਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੇਤ੍ਰੂ ਹਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ।

ਨੂੰ ਦਰ ਅਸਲ, ਇਕ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂਤਰ-ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਹੋਈ ਹੈ। 'ਨੂੰ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਟੀਕਾ-ਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਭਾਵ ਦੀ ਬਹੁਅਰਥਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਸਲਨ ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ 'ਨੂੰ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵੀ ਉਠਾਏ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਨੂੰ : ਉ) ਤੁਮਨੇ ਵਰਨਨ ਕੀਆ ਜੀਵੇਂ ਕੇ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਮਿਤ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਿਠਿਣ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਅਰੁ ਜਪੁ ਸਿਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨੇ ਕੇ ਬੀ ਜਪਾਇਆ।

ਅ) ਜਿਸ ਸਿੱਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆਂ ਤਿਸ ਸਿੱਖ ਕਾ ਨਾਮ ਕਿਆ ਥਾ ?

ਇ) ਅੰਗਰਦ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ ਵਾ ਕਿਸੀ ਅੰਗ ਕੇ ?

(ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ ੧)

ਜਾਹਿਰ ਹੈ 'ਨੂੰ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਾਏ ਹਨ ਫਿਰ ਆਪ ਹੀ ਉਤਰ ਦੇ ਕੇ ਸੰਦੇਹ-ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਤਰ ਦੀ ਆਰੰਭਕ ਪੰਕਤੀ ਹੈ :

"ਤਿਸਕਾ ਉਤਰ (ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਹੁਣ ਉਪਰ ਅੰਕਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਸੁਰੂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ) "ਸਰਬ ਸ਼ਾਸਤਰ ਕੀ ਇਹੀ ਰੀਤੀ ਹੈ"

1. ਡਾ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ, 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼', ਪੰਨਾ 988-989

ਟੀਕਾਕਾਰ ਆਪਣੇ ਉਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਸੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਤਰਾਂਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਧੀ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰਣ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਸੰਦੇਹ ਕਰਨਾ ਫਿਰ ਉਤਰ ਦੇਣਾ। ਧਿਆਨ ਰਹੇ, ਸੰਦੇਹ ਜਾਂ ਸੰਕਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਪਰ ਨਨ੍ਹੂ ਦੁਆਰਾ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਾਏ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਉ) ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਤਾ, ਉਹਾ ਗੁਰੂ ਅਰੁ ਉਹੀ ਸਿੱਖ, ਉਹੀ ਵਾਦੀ ਅਰੁ ਉਹੀ ਸਿਧਾਂਤੀ, ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਹੋਤਾ ਨਹੀਂ। ਤਿਸ ਕਾ ਤਾਤਪਰਯ ਏਤਾ ਹੀ ਹੈ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤੀ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਐਸਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿੱਖ ਸਮੇਤ ਤਿਸ ਕੇ ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮਝਾਵੇ, ਸਮਝਾਏ ਬਿਨਾਂ ਨ ਛੋਡੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਭੀ ਐਸਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਥੇ ਤਕਰ ਨ ਸਮਝੇ ਤਥੇ ਤਕਰ ਗੁਰੋਂ ਕੀ ਪੀਛਾ ਨਾ ਛੋਡੇ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਤਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਥੇ ਤਕਰ ਨ ਸਮਝੇ ਤਥੇ ਤਕਰ ਗੁਰੋਂ ਕੀ ਪੀਛਾ ਨਾ ਛੋਡੇ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਤਾ ਹੀ ਰਹੇ। ਅਰਵਾਦੀ, ਸਿਧਾਂਤੀ ਕੇ ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ ਹਿਨ੍ਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਨਿਰਣੈ ਬਿਨਾਂ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਹੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ ਬਿਨਾਂ ਨਿਰਣੈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਨਿਰਣੈ ਬਿਨਾਂ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ, ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਸਾਫ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਹੀ ਇਹੋ ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਕਿਸਦੇ ਨਮਿਤ ਰਚੀ ਗਈ ? ਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸੰਕਾ ਕਰਨਾ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ? ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਸਰਲ, ਸੁਗਮ ਤੇ ਸੌਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਕਿਠਿਨ-ਸੰਕੇਤ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਵੀ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਉਸਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ :

"ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਾਤਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰੁ ਉਹੀ ਸਿੱਖ, ਉਹੀ ਵਾਦੀ ਅਰੁ ਉਹੀ ਸਿਧਾਂਤੀ।"

ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਵਾਦੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਤਾ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤੀ ਨੂੰ ਉਤਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਧਿਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਤੇ, ਨਾਲ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਕਰਤਾ, ਸਿੱਖ ਤੇ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕਰੂਪਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਕਰਤਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹੀ ਗਿਆਨ ਸੰਪੰਨ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁਲ ਮਿਲਾਕੇ, ਸਾਧੂ ਆਨੰਦਘਨ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਨੂੰ ਖਾਸ।

ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਧੀ ਸੰਵਾਦਿਤ ਸੀਕਾ ਤੇ ਸਮਾਧਾਨ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜੁਗਤ ਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਣ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਨਨ੍ਹੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਲੀਕਰਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ ਲਕਣ ਮੀਟੀ ਬੇਡਚੇ ਹੋਏ ਨਾ ਕੇਵਲ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਜੋਗ ਹੀ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਅਗਲੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਇਹ ਹੈ: ਇਹ ਵਾਦੀ-ਸਿਧਾਂਤੀ ਧਿਰਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੌਕਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਵੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਗਿਆਨ-ਸੰਚਾਰ ਸੁਖੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਇਕ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਨੇਕ ਮੁਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਨ੍ਹੇ-ਜੁਗਤ ਆਨੰਦਘਨ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਸੰਘਣੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਟੀਕਾਸ਼ੀਲੀ ਵਿਚ ਨਿਖਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਸ ਜੁਗਤ ਦਾ ਨਿਵੇਦਕਲਾ ਜੋਗਦਾਨ ਹੈ।

ਆਨੰਦਘਨ ਦੀ ਟੀਕਾ ਸ਼ੀਲੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਨੁਕਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਭਰੋਸੇ ਜੋਗ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨੂੰ ਤਲਾਸਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੋਈ ਨੀਰਸ ਸਿਧਾਂਤਕ ਨੁਕਤੇ ਨਹੀਂ ਭਾਲਦਾ, ਸਗੋਂ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੀਂਕ ਨਾਲ ਬਾਣੀ-ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਗਹਿਰਾ ਉਤਰ ਕੇ ਬਾਣੀ-ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਭਾਲ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵੰਨਗੀ ਪੇਸ਼ ਹੈ:

“ਮੂਲਾਕਾਰ ਤੋਂ ਈਹਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ, ਤਿਸਨੇ ਜੋ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਸੁ ਕਿਉਂ ਰਚੀ? ਬਾਣੀ ਰਚਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕਿਆ? ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕਾ ਅਰਥ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਮੋ ਇਹੀ ਲਿਖਾ ਹੈ—ਜਿਸ ਕਰ (ਕਰਕੇ) ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੂਆ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਵਰਤੇ (ਲਗ ਜਾਵੇ, ਲੀਨ ਹੋਵੇ) ਕਛੁ ਕਰਣੇ ਕੇ ਸੋ ਕਹੀਏ ‘ਪ੍ਰਯੋਜਨ’। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੋ ਬਾਣੀ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਵਰਤਿਆ, ਤਿਸ ਕੇ ਕਿਸਨੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ—ਤੁਮ ਬਾਣੀ ਕਰੋ। ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਰਕ ਮਾਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਜੋ ਪ੍ਰੇਰਕ ਨਾ ਮਾਨੀਏਗਾ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਨਿਖਪ੍ਰਯੋਜਨ (ਨਿਰਪ੍ਰਯੋਜਨ) ਠਹਿਰੇਗੀ। ਸੋ ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਨਿਖਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਹੀਂ ਸਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਈਹਾਂ ਅੌਰ ਤੇ ਕਛੁ ਭੀ ਨ ਕਹਿ ਸਕੀਏਗਾ, ਏਤਾ ਹੀ ਕਹੀਏਗਾ...ਉਤਮ ਪੁਰਖ ਕੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਦਇਆ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਇਆ ਨੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ

ਕੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਇਨ ਜੀਵੇਂ ਕੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕਛੁ ਕਰੋ।”

ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਸ ਬਾਣੀ ਕਾ ਜੀਵੇਂ ਕੀ ਕਲਿਆਣ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਦਇਆ।”

ਜਾਹਿਰ ਹੈ, ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਾਂਗ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਟੋਟਾ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਆਨੰਦਘਨ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਵਿ ਵਰਗੀ ਸ਼ੈਅ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸਦੀ ਹੰਦੀ ਆਪਣੇ ਲੇਖਨ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਉਹ ਥਾਂ ਪਰ ਹੈ। ਗੱਲ ਇਥੇ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਆਪਣੇ ਲੇਖਨ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਉਹ ਥਾਂ ਪਰ ਹੈ। ਜੇਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦਿੜਾਂਤਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਗਭਗ ਹਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹਨ। ਉਹ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦਿੜਾਂਤੀ ਹੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਖੁਦ ਵੀ ਉਤਮ ਦਰਜੇ ਦਾ ਕਵੀ ਹੈ। ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮੰਗਲ-ਉਲੇਖ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਕਾਵਿ-ਪੰਕਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸਦਾ ਸਰਲਾਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ “ਸਿੱਖ ਵਰਨ” ਉਹਨਾਂ ਦੂਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਦੂਸਰੀ ਕਾਵਿ-ਜੁਗਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਕਥਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਕਾਵਿ-ਬੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ :

“ਸਹਸ ਸਿਆਲਪ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕਿ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ”—ਦੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਆਨੰਦਘਨ ਰਚਿਤ ਕਾਵਿ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੈ :

ਸਿੱਖ ਵਰਨੰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ, ਯਤਨ ਕਰੋ ਸੇ ਕਿਹ ਲੀਏ
ਜੋ ਕਛੁ ਕਰੋ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਮੁਹਿ ਦੀਨ ਪਟ

ਇਸੇ ਦਾ ਉਤਰ ਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈ :

“ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੂੜੇ ਪਾਲਿ”

ਇਸੇ ਦਾ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ, ਯਾ ਨਿਮਿਤਿ ਕਿਆ ਯਤਨ ਹੈ
ਕਰਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੁ ਗਿਆਨ, ਦਾਸਨ ਦਾਸ ਤਿਹਾਰ ਜੋ

ਨਿਰਣੈ ਵਜੋਂ, ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਆਨੰਦਘਨ ਇਕ ਪਰਬੀਨ ਟੀਕਾਕਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਅਰਥ-ਸੰਸਕਾਰ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਕਾਵਿ ਰਚੈਤਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਸਾਸਤਰੀ ਦਿਸ਼ਟੀ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲੋੜ ਮੂਜਬ ਉਪਰ ਸੰਕੇਤਕ ਸਾਰੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਨੀਅਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਰਥ ਸੰਚਾਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਵਿਧੀ ਅਪਨਾਣੀ ਪਵੇ ਉਹ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰੰਪਰਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇਣਾ ਆਨੰਦਘਨ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜੁਗਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪਰੰਪਰਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪੁਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈਂ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ।

ਇਸ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਅਨੇਕ ਮੁਖ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵੇਦ ਵਚਨੀ, ਸਿੱਖ ਵਚਨੀ, ਗੀਤਾ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਵਚਨੀ, (ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ) ਵਾਰਾਹ ਪੁਰਾਣ, ਯਾਰਾਵਲਭ ਸਾਸਤ੍ਰ, ਸਿਵ ਰਹਸ੍ਯ ਮੇ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਕਾਸੀ ਖਾਂਡ ਮੋ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਅਥ ਗੁਰ ਕਿਹਾਤੇ ਹੈ ਸਿੱਖ ਕੇ ਆਦਿ ਉਪ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਕੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਆਖਿਆ-ਵਿਸਥਾਰ ਲੰਮੇਰਾ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਟੀਕਾਕਾਰ ਆਪਣੀ ਭਰੋਸੇ ਜੋਗ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਟੁਹ ਵੀ ਦੇ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਜੇਹੇ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਹਾਰ ਰਾਹੀਂ ਸਨਾਤਨੀ ਚਿੰਤਨ ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਦੇ ਸਮੀਖ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨਾਤਨੀ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਸਰਲੀਕਰਣ ਹੈ। ਤੇ, ਆਮ ਆਦਮੀ ਤਕ ਪਹੀਚਣ ਦਾ ਬੜਾ ਕਾਰਗਰ ਵਸੀਲਾ ਵੀ। ਅਜੇਹੀ ਪਰਮਾਣ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦਘਨ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਸੋਚੀ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਟੋਹ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਟੀਕਾ ਲੇਖਨ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਤਨੀ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੌਸਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਭਲਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਪਰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਾਚਿਆਂ ਉਹ ਵਿਆਕਰਣ ਨੇਮਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਨੰਦਘਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਹੀ, ਭੀ, ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਕਰ, ਕਿਆ ਕਹੀਏ, ਸੋ ਕਹੀਏ, ਕਾਹੇ ਤੇ ਆਦਿ ਸਥਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤਰਕ-ਸੰਗਲੀ ਤੇ ਸਥਦਾਂ-ਚੋਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਕੋਰੀ ਸੂਝ ਦੀ ਲਖਾਇਕ

ਹੈ। ਆਨੰਦਘਨ ਸਾਫ ਸੁਖਗਾ ਕਾਰਜ ਵਿਹਾਰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ “ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰ ਏਤਾ ਕਹਾ ਅਥ ਮੂਲ ਕੇ ਹੀ ਵਰਨਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਇਤਿ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਦਿ ਉਕਤੀ-ਸੰਕੇਤ ਇਸੇ ਤੱਥ ਦੀ ਸਾਖ ਭਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ-ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਦੇ ਸੁਆਮੀ ਬਣੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਉਕਤੀ-ਸੰਕੇਤ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸਾਰਥਕ ਢੰਗ ਹੈ। ਉਹ ਆਮ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਉਂਗਲੀ ਲਾ ਕੇ ਜਿਥੇ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਥੇ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਛੱਡ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਇਦ ਉਹ ਪਾਠਕ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਸੇਧ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ—ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਅੰਤ ਵਿਚ, ਆਨੰਦਘਨ ਦੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪਾਏ ਗਏ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲੈਣੀ ਵੀ ਸੰਗਤ ਹੈ :

ਆਨੰਦਘਨ ਦੀ ਮੂਲ ਦਿਸ਼ਟੀ ਅਦਵੈਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਚੰਤੰਨ ਨਾ ਨਿਰਗੁਣ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਸਰਗੁਣ ਧਾਰਾ ਨਾਲ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਮਨਵੈ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਧਾਰਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਪਰਿਵਰਤੀ ਮਾਰਗ ਚਲਾਇਆ ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਸਿਰੀਚੰਦ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ਜੋ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਰਹੇ, ਅਜੇਹਾ ਨਿਖੇਡਾ ਕੇਵਲ ਸਾਮਾਜਿਕ-ਦਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ “ਗੁਰਮੁਖ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ” ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਦਿੱਤ ਕਰਵਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਤ ਪਰਿਵਰਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਵੀ। ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਸਮਾਜਿਕ ਦਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਸਾਮਾਜਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਸਨ। ਪਰ ਜਗਤ—ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤਾਂ ਨਾਨਕ ਪੰਥ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਾਇਣ ਹੋਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋਹਾਂ ਦੀ ਦਿਸ਼ਟੀ ਅਦਵੈਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ-ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਜਗਹ ਜਗਹ ਅਦਵੈਤਮੁਖ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਖੰਡ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਛਾਪ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੇਦ, ਕਤੇਬ, ਸਾਸਤਰ, ਸੰਤੀਆਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣ ਆਦਿ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਗੁੰਦਵਾਂ ਦਿਦਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਆਨੰਦਘਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਤ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਅਦਵੈਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਛਾਪ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਰਜ ਸਨਾਤਨੀ

ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪੂਰਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਤੇ ਵੇਦ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਰਪਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਲਾਭ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਆਨੰਦਘਨ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰੰਚ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨਾਤਨੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਬੁੱਝਣ ਵਿਚ ਜੋ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੌਕੜਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਕਾਵਟ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਏ। ਇੰਜ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਦਾ ਪਾਠਕ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੋ ਕੇ ਖੂਦ ਆਪਣੀ ਬੁਧੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਦਾ ਤਿਆਗ ਤੇ ਕੁਝ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਖੁਲਾਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੋਸਟਾਂ, ਪਰਮਾਰਥ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਇਸ ਬੇਤਰ ਵਿਚ ਸੰਜੂਦ ਸਨ ਪਰ ਜੋ ਰੰਗ ਸੁਆਮੀ ਆਨੰਦਘਨ ਨੇ ਲਾਇਆ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਤਕਾਲੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਆਨੰਦਘਨ ਨੇ ਸਨਾਤਨੀ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਸਰਲੀਕਰਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਆਦੀਆਂ ਤਕ ਪੰਚਾਇਆ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਤਾਂ ਸਨ ਪਰ ਬਾਣੀ ਸਾਰ ਗਾਰਭਿਤ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮਰਮ ਵਿਦਵਤਾ ਸਹਿਤ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਟੀਕਾ ਵਿਧੀ ਉਪਰ ਸਾਰਥਕ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੇਧ ਦੇ ਦਿੱਤੇ :

"ਸਰਬ ਸ਼ਾਸਤਰ ਕੀ ਇਹੀ ਰੀਤੀ ਹੈ—ਜਹਾਂ ਉਤਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ, ਤਹਾਂ ਮੂਲਕਾਰ ਕੇ ਆਸੂ ਕੇ ਸਮਝ ਕਰ ਪ੍ਰਸਨ ਟੀਕਾਕਾਰ ਉਪਰ ਸੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ ਯੂਕਿਤਿ, ਪ੍ਰਮਾਣ, ਦਿਸ਼ਟਾਂਤ ਜੋ ਕੁਝ ਜਹਾਂ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਉਪਰ ਸੋ ਲਿਖਿਤਾ ਹੈ; ਜਹਾਂ ਪੂਰਬ (ਪਰ) ਪਦੋਂ ਕਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਬਣਤਾ ਤਹਾਂ ਉਥਾਨਕਾ ਧਰ ਕਰ ਸੰਬੰਧ ਮਿਲਾਵਤਾ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਅਰਥ ਮੋਂ ਵਿਰੋਧ ਪੜਤਾ ਹੈ ਤਹਾਂ ਬਿਵਸਥਾ ਕਰ ਕਰ ਵਿਰੋਧ ਮਿਲਾਵਤਾ ਹੈ।"

ਹੁਣ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਅਲੋਕਾਰ ਸੈਮ ਨਾ ਰਹੀ ਸਗੋਂ ਸਮਝ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਣਨ ਲਗੀ। ਆਮ ਸਾਧਾਰਣ ਪਾਠਕ ਇਕ ਪਸੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਦੂਸਰਾ ਚਿੰਤਨ ਵਿਧੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀ ਬਾਰੇ ਸੂਝਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ।

ਫਲਸਰੂਪ, ਅਦਵੈਤ ਮੁਖ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਸਰਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲੇਖਨ ਵਿਧੀ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਹੁੰਚ ਵਿਚ ਆਂ ਗਈ।

ਉਸ ਨੇ ਨਨ੍ਹੁ-ਸੁਗਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤਰਾਰਥ ਸੈਲੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਅਰਥ ਸਿਧੀ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਨਿਸਥ, ਗੀਤਾ, ਪੁਗਾਣ ਆਦਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਹਿਜ ਹੋ ਗਏ। ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪੁਗਾਣ ਅਨੁਸਾਰ ਮੂਲਕਾਰ ਦਾ ਆਸਾ ਸਮਝ ਕੇ, ਸਥਦਾਰਥ ਦੇ ਕੇ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉਤਰ ਕਰਕੇ, ਪ੍ਰਕਰਣ ਸਾਹਿਤ ਅਰਥ-ਵਿਆਖਿਆ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਈ। ਅਜੇਹੀ ਸੈਲੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਨੰਦਘਨ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਬੇਜੜ ਹੈ।

ਆਨੰਦਘਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਣ ਕਰਮ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਲ ਰੁਝਾਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੋਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਨੇ ਪਰਮਾਰਥ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਆਨੰਦਘਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ-ਕਾਰਜ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁੰਹ ਸਾਧ ਭਾਖਾਂ ਜਾਂ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਵਲ ਮੌਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਰ ਚਿਰ ਨਿਰਮਲ ਸੰਤ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਸਾਧ ਭਾਖਾਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਹੋਇਆ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਸਨਾਤਨੀ ਮਤ ਵਿਚ ਰੇਲ ਘਰੋਲ ਪੈਣ ਲਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਨਿਰੋਲ ਅਪਣੀ ਛੁਫੀ ਵਿਚ ਰਲਾ ਪੈਣਾ ਸੂਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈਆਂ ਨੇ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲਾ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਧ ਭਾਖੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਇਕ ਲਾਭ ਵੀ ਹੋਇਆ ਗੁਰਮਤਿ ਚਿੰਤਨ ਨਿਰੋਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਤਾਂ ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਸਰਮਾਇਆ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਨੂੰ ਬੂਰੂ ਪੈਣ ਲਗ ਪਿਆ।

ਆਨੰਦਘਨ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਜਿਥੇ ਆਪਣੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਉਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਉਥੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪੂਰਬਲੇ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਉਲੇਖ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਅੰਗੜ ਉਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਇਕ ਸੁਨਿਸਚਿਤ ਨੁਹਾਰ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਧੀ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵੀ ਹੋਇਆ ਆਪਦੇ ਤਤਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਆਪਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਕਰੜਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।

ਆਨੰਦਘਨ ਨੂੰ ਅਨੋਕ ਮੁਖ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ੇਕ ਸੀ ਇਸ ਨਾਲ ਟੀਕਾ-

ਕਾਰੀ ਸੁਨਿਸਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੱਡੀ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵਖ ਵਖ ਮਤਾ-ਮਤਾਤਰਾਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਰਲਾ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਰਤਾ ਬੋਲਲ ਹੋ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਕਾਵਿ ਸਾਸਤਰ ਦਿਸ਼ਟੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਂਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸੀਰ ਪਾਇਆ ਤੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਬਹੁਤੀ ਕਰਕੇ ਤਰਕ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰਦੀ ਰਹੀ।

ਉਦਾਸੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਨਿਵੇਕਲੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋ-ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ ਮੰਨ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੌਖਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਢੇਰ ਚਿਰ ਵਿਸਤਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਨੰਦਘਨ ਦੇ ਲਿਖਤ ਟੀਕੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਅੱਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸਤਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਨੂੰ ਇਕ 'ਡਿਸਿਪਲਨ' ਵਾਂਗ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਟੀਕਾ ਲੇਖਨ ਦੀ ਛਾਪ ਲਾਈ। ਅਖੰਡ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਨ ਨੂੰ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਮਵਿਥ ਖਤਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀ ਵਸਤ ਬਣ ਨਿਭੜਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂਤ-ਸਾਸਤਰ, ਪੁਰਾਣ ਉਪਰੋਕਤਾਵਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਲਗਣ ਲਗ ਪਏ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਾਵਿ ਸਾਸਤਰੀ ਦਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸਮਝਣ-ਬੁਝਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਭਵਿਖਮੁਖੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਾਸਤਰੀ ਚਿੰਤਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੌਹਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਸਾਧ ਭਾਖਾ ਵਿਚ ਰਚਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਵਿਗਾਸਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋਕ ਬਿਨਾਂ ਭੇਦ ਭਾਵ ਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕੀਕਰਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬੁਲੰਦ ਹੋਈ। ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਭੇਖ ਵਿਚ ਤਾਂ ਛਰਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਚਿੰਤਨ ਚੋਹਾਂ ਲਈ ਸਰਬੋਤਮ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੌਖਿਕ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਤੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸਰਬ ਸਾਂਝੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਭ ਦਾ ਸਰਮਾਇਆ ਬਣ ਗਿਆ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ :

1. ਸੰ: ਪ੍ਰੋ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, 'ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ', ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ।
2. ਡਾ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, 'ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ', ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ, 24 ਗਰੀਨ ਵਿਊ, ਪਟਿਆਲਾ।
3. ਗਿਆਨੀ ਈਸ਼ਟਰ ਸਿੰਘ, 'ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਉਦਾਸੀਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ', ਗਿ: ਈਸ਼ਟਰ ਸਿੰਘ ਨਾਗ, ਦਿੱਲੀ ਗੇਟ, ਦਿੱਲੀ।
4. ਡਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜਗੀ, 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ', ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ।
5. ਡਾ: ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਪੁਣਾਲੀਆ', ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰ: ਯੂ., ਪਟਿਆਲਾ।
6. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, 'ਜਪੁ ਪਰਕਾਸ਼', ਰਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ।
7. ਡਾ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ, 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼ਾਂ',
8. ਵਾਰਤਕ ਸੈਮੀਨਾਰ, 'ਸੰ: ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿਲ', ਪੰਜਾਬੀ ਅਕੈਡਮੀ ਦਿੱਲੀ।